

Frey Dóra¹

Kényszer vagy lehetőség? – A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi jogi háttere

Bevezetés:

A magyarországi németek elleni intézkedéseket meghatározó körülmények

A második világháború végén, illetve az azt követő években Európa középső és keleti részén emberek milliói voltak kénytelen elhagyni lakóhelyüket. Magyarország ebben a folyamatban két irányban is részt vett: egyrészt befogadóként, a szomszédos országokból érkező magyar menekülteket, illetve a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény keretében érkezőket kellett letelepítenie, másrészt kibocsátóként, az ország addig legjelentősebb kisebbségét, a magyarországi németeket, illetve egy részüket a szövetségesek által megszállt Németországba telepítve.

1941-ben mintegy 475 000 német anyanyelvű és 300 000 magát német nemzetiségűnek valló állampolgára volt Magyarországnak a trianoni (és mai) országterületre számítva,² az ország legnagyobb létszámú kisebbségét ők jelentették. Tanulmányomban a magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi jogi hátterét igyekszem bemutatni, az 1945–1948 közötti időszakban. A második világháborút követő kényszermigrációs folyamatok igen sokrétűek voltak, mind céljukat, mind lefolyásukat tekintve. A magyarországi németek kitelepítésének viszonylag hosszan elhúzódó folyamata mind nemzetközi, mind hazai szinten tervezett lépés volt, az államilag szervezett és irányított kényszermigráció egyik tipikus példája.

A kérdéskör vizsgálatának egyik fontos pontja, hogy volt-e Magyarországnak formális értelemben nemzetközi jogi kötelezettsége a németek kitelepítésére. Kulcsdokumentum a potsdami konferencia zárónyilatkozata, de annak

¹ Doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék.

² *Az 1941. évi népszámlálás. 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret.* Budapest, KSH, 1983. 32.

nemzetközi jogi minősége és kötőereje keletkezése óta vita tárgya.³ A magyarországi németek kitelepítésére ugyanakkor nem kizárólag nemzetközi nyomásra került sor, azt az akkori magyar kormány – előbb az Ideiglenes Nemzeti Kormány, majd az 1945-ös választásokat követően felállt koalíciós kormány is – szorgalmazta, a szövetségesek és a magyar kormányzat céljai tehát ebben a kérdésben találkoztak.⁴ A nemzetközi politika eseményei ugyanakkor igen erősen befolyásolták a kitelepítés menetét, a kitelepíthetők létszámát, a szállítások ütemezését.

Közvetlenül összefüggött a magyarországi németek kitelepítése a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek, elsősorban a felvidéki magyarság sorsával. A lakosságcseré-egyezmény aszimmetrikus volta miatt a Magyarországról távozó szlovákok létszámánál jóval magasabb létszámú Csehszlovákiából kiutasított magyart kellett elhelyezni, valamint az áttelepülésre jelentkező szlovákok közül sokak nem rendelkeztek telepítésre felhasználható ingatlanvagyonnal, ez is ösztönözte a németek kitelepítését.⁵

Szintén fontos körülmény a magyarországi németek kitelepítése és az ellenük meghozott intézkedések kapcsán, elsősorban a közép-európai térséggel összehasonlítva, hogy Magyarországon hiányzott az úgynevezett vad elűzés fázisa.⁶ Nem került sor a háború végén vagy közvetlenül az után súlyos és tömeges erőszakra a magyarországi németek ellen sem a magyar hatóságok, sem a lakosság részéről. Atrocitások természetesen történtek az internálások, a földreform végrehajtása és a kitelepítések során is.⁷ Ezzel összefüggésben nem volt jelentős a front elől elmenekülő magyarországi németek száma, a német hadsereg által kiadott evakuációs parancsot kevesen követték.⁸ Nem volt az országban a háború végén „svábellenes” hangulat sem, a magyar közvélemény, ha okolta is Németországot az elvesztett háborúért, ezt nem vetítette át a magyarországi németekre. Természetesen a későbbi sajtókampány hatására ez részben megváltozott.⁹

³ Wilfried Fiedler: Die völkerrechtlichen Präzedenzwirkungen des Potsdamer Abkommens für die Entwicklung des allgemeinen Völkerrechts. In Heiner Timmermann (szerk.): *Potsdam 1945. „Konzept, Taktik, Irrtum?”* Berlin, Duncker & Humblot, 1997. 293–303.

⁴ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006. 128.

⁵ Kugler József: A felvidéki magyarok magyarországi letelepítése. In Molnár Imre – Szarka László (szerk.): *Ottthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcseré 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007. 117.

⁶ Gerhard Seewann: A németek Kelet-Európából való elűzésének tipológiai sajátosságai. In Lengvári István – Vonyó József (szerk.): *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pécs, Magyar Történelmi Társulat, 2003. 349.

⁷ Bank Barbara – Öze Sándor: *A „német ügy”. A Volksbundról Tiszalökiig*. Budapest, Magyarországi Németek Országos Szövetsége, 2005. 22.

⁸ Tilkovszki Loránd: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, Kossuth, 1989. 159.

⁹ Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004. 34.

Fontos specifikuma a magyarországi németekkel kapcsolatos intézkedéseknek az, hogy hiányzik a kollektív bűnösség elvének explicit kimondása. Nincsenek a csehszlovákiai Beneš-dekrétumokhoz hasonló dokumentumok – a jogi normák szintjén. A kollektív bűnösség elvének kimondását azonban a magyar kormány leginkább taktikai okokból kerülte – nem akarta a csehszlovákiai magyarságot (és az ottani németiséget) sújtó intézkedéseket saját hasonló intézkedéseivel támogatni és legitimálni, illetve tartottak attól, hogy a többi szomszédos országban is hasonló repressziók érhetik az ottani magyar kisebbségeket.¹⁰

Ennek ellenére komplex, az élet minden területét érintő, jogi keretbe foglalt intézkedésrendszer irányult a magyarországi németek ellen, és az, hogy a magyarországi németek kitelepítése részleges maradt, nem a magyar politikai szándékon múlt, hanem a fent említett nemzetközi környezeten, a német területeket megszálló hatóságként irányító szövetségesek fogadókészségén.

A magyarországi németek, illetve a felvidéki magyarok elűzésének oka – a kollektív büntetés kimondott vagy ki nem mondott célja mellett – ugyanaz volt: a nemzetiségi viszonyok ártrendezése, „tisztta” nemzetállamok létrehozása. Ez utóbbi gondolat, az etnikai szétválasztás elve nem a második világháború utáni korszak újdonsága volt, a huszadik század első felében a nemzetközi politikában általánosan elterjedt nézet volt, hogy a nemzetiségi kérdést mint konfliktusforrást etnikailag homogén területek megteremtésével lehet megszüntetni.¹¹ Ez a szándék vezette a második világháború alatti német és magyar telepítéseket, így például a „*Heim ins Reich*” programot, illetve a bukovinai székelyek Bácskába történt áttelepítését.¹² Ezeket a migrációs folyamatokat az önkéntesség, az érintettek – legalábbis formális – beleegyezése jellemezte. A második világháború után az áttelepítéseket ezzel szemben az érintettek szándéka ellenére, állampolgári és részben emberi jogaik megsértésével, erőszakos és jogfosztó módon valósították meg.

A potsdami zárónyilatkozat

A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi jogi alapjaként sok esetben a potsdami zárónyilatkozatot említi a történettudomány, időnként még mindig lehet olvasni/hallani a potsdami szerződés aláírásáról, illetve arról, hogy a Potsdamban elfogadott dokumentum kötelezte volna Magyarországot a németek kitelepítésére. Mára a történettudomány meghaladta a „Potsdam-legendát”,

¹⁰ Romsics Ignác (2006): i. m. 128.

¹¹ Seewann (2003): i. m. 343.

¹² Tilkovszky Loránt: Az áttelepítés kérdése és a hűségmozgalom Dél-Tirolban és a Dunántúlon. In Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgyesség két évszázada*. Bonyhád, Völgyességi Múzeum, 1991. 105–108.

mégsem haszontalan jogtörténeti szempontból is megvizsgálni a kérdést. Arról, hogy a Potsdamban hozott döntések kötelezettséget vagy lehetőséget jelentettek-e, már a kortársak sem értettek egyet,¹³ az ezzel kapcsolatban lefolyt viták későbbi értékelése pedig újabb vitatémát adott a történettudománynak.¹⁴

Az első formális jogi kérdés az, hogy nemzetközi jogi szempontból minek tekinthető a potsdami konferencia zárónyilatkozata. Ez a kérdés a dokumentum keletkezése óta foglalkoztatja a jogtudományt, a kelet- és a nyugat-európai értelmezés pedig – különösen a hidegháború időszakában – eltért egymástól.¹⁵ A dokumentum német elnevezése *Potsdamer Abkommen*, angolul *Potsdam Agreement*, vagyis potsdami megállapodás az elnevezés, az orosz *Потсдамское соглашение* kifejezés is megállapodásra utal, nem szerződésre. A potsdami konferencia zárónyilatkozata nem tekinthető nemzetközi szerződésnek, az 1945. augusztus 2-án kiadott nyilatkozat a július 17-én Potsdamban kezdődött szövetséges konferencia tárgyalásainak eredményeit volt hivatva megismertetni a nyilvánossággal. Ennek megfelelően, bár sokszor emlegetik „potsdami szerződésként,” és mint ilyet a nemzetközi jog forrásaként,¹⁶ formája diplomáciai kommuniké volt, és a három győztes hatalom képviselőjének aláírása szerepel rajta, nem azzal a céllal készült, hogy azt nemzetközi szerződésként ratifikálják. Augusztus 1-jén aláírtak egy jegyzőkönyvet, amely rögzítette a tárgyalások lefolyását és eredményét, ennek rövidített változatát közölték a nyilvánossággal egy nappal később *Közlemény a három hatalom berlini konferenciájáról* címmel.¹⁷

Mivel nem volt nemzetközi szerződés, ezért formális nemzetközi jogi kötelezettséget sem teremthetett, ugyanakkor természetesen nem tagadható, hogy bár nem tekinthető a nemzetközi jog formális aktusának, döntő módon befolyásolta mind Németország, mind egész Európa további sorsát, benne a Németország újonnan meghúzott határain kívül élő, illetve népi németek sorsát is.

A magyarországi németek kitelepítése szempontjából a XIII. pont a lényeges,¹⁸ amely szerint Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról

¹³ Borsody István: Potsdam és a magyarországi németek kitelepítése. *Új Látóhatár*, 32. (1981), 1. 103–106.

¹⁴ Marchut Réka: Potsdam – kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések. In Erdődy Gábor (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK, 2011. 190–203.

¹⁵ Fiedler (1997): i. m. 293–294.

¹⁶ Sebastian Sparwasser: Ungarndeutsche „Umsiedler in der Sowjetisch Besetzten Zone und die Heimkehr. In Enikő Dác (szerk.): *Minderheitenfragen in Ungarn und in den Nachbarländern im 20. und 21. Jahrhundert*. Wiesbaden, Nomos, 2013. 185.

¹⁷ A konferencia Potsdamban a Cecilienhof kastélyban zajlott. Angol nyelvterületen máig a „berlini konferencia” elnevezés elterjedt, Magyarországon, Németországban, illetve a közép-európai régió államaiban a „potsdami konferencia” elnevezés az elterjedt.

¹⁸ A nyilatkozat szövegét közli: S. P. Szanakojev – B. L. Cibulevszkij (szerk.): *Teherán, Jalta, Potsdam*. Budapest, Kossuth, 1972. 399–499.

a „német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba”, és ennek „szervezetten és humánus módon kell végbemennie”. A végrehajtás részleteiről a dokumentum nem szólt, annak kidolgozását a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanácsra bízta.

A szöveg egyben rendelkezik Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország területén élő német lakosságról, bár a tárgyalások során többször megállapították, hogy a magyarországi németek ügye a „legkevésbé sürgős”.¹⁹ Az áttelepítésnek „rendezett és humánus módon kell megtörténnie” a határozat szerint, természetesen felvetődik a kérdés, hogyan lehet bárkit humánus módon megfosztani otthonától, elköltöztetni a szülőföldjéről. Ez azonban nem ironia volt a győztesek részéről, hanem reakció a Kelet-Poroszországban, Sziléziában, illetve a Szudéta-vidéken történt súlyos atrocitásokra és erőszakos elűzésekre.²⁰ A záróokmány nem „Magyarországra szabott”, egyrészt, mert a magyarországi német lakosság volt a legkisebb létszámú a három érintett ország közül, másrészt itt volt a legkevésbé sürgető a probléma,²¹ annyiban, hogy nem történetek a németek ellen erőszakos cselekmények.

A záróokmány ugyanakkor a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács engedélyéhez kötötte a kiszállításokat, éppen a nagy számú, már német területen tartózkodó, elhelyezésre váró és ellátásra szoruló menekült miatt. A potsdami konferencián tehát csak elvi döntés született, annak konkrét megvalósítása és ütemezése kérdéses volt – maguk a szövetségesek sem voltak egységes állásponton. Az USA és az Egyesült Királyság elvben az egyéni és nem a kollektív felelősség alapján álló áttelepítést támogatta, a gyakorlatban azonban, mivel Magyarország szovjet megszállás alatt állt, és a nyugati hatalmak által is elismerve a Szovjetunió érdekszférájához tartozott, a szovjet álláspontot követték. Tulajdonképpen az egyetlen feltételük az volt, hogy mindez a saját megszállási zónáiknak ne jelentsen elviselhetetlen megterhelést.²²

Mért nem tekinthetjük mégsem kizárólag a potsdami döntéshozókat felelősnek a nagyjából 180-200 000 magyarországi német elűzéséért? A nemzetközi döntés valóban ott született, de a németek kitelepítésének szándéka nem „felülről/kívülről jövő” nyomás hatására született, pontosabban a nyomás nem Potsdam irányából, hanem a szomszédos országok irányából volt érzékelhető, már jóval

¹⁹ Lásd G. W. Harrison memoranduma. Közli Gisela Biewer (szerk.): *Dokumente zur Deutschlandpolitik*. II. sorozat, 1. kötet. *Die Konferenz von Potsdam*. Frankfurt am Main, Bundesministerium des Inneren, 1992. 979–982.

²⁰ Seewann (2003): i. m. 349.

²¹ Biewer (1992): i. m. 979–982.

²² Lásd Theodor Veiter: Potsdamer Abkommen und Vertreibung. In Boris Meissner – Theodor Veiter (szerk.): *Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage. Berliner Deklaration und Sonderfragen*. Wien, Wilhelm Braumüller Universitätsbuchhandlung, 1987. 55–76.

a potsdami értekezlet összehívása előtt. Magyarországnak nagy számú menekültet kellett elhelyeznie, illetve várható volt, hogy a felvidéki magyarság jó része sem maradhat hosszú távon a szülőföldjén.²³

Az sem állja meg a helyét, hogy a döntés a magyar kormányzat akarata ellenére született volna meg, 1945. április 7-én, gyakorlatilag azokban a napokban, amikor Magyarországon befejeződtek a harcok, hangzott el Kovács Imre hírhedt kijelentése az egy batyuval kitelepítendő svábokról.²⁴ 1944 novemberében hasonló kijelentést tett a kisgazdapárti Nagy Ferenc is,²⁵ a háború végén gyakorlatilag konszenzus volt abban a magyarországi kormánykoalíció pártjai között, hogy a német kérdést „rendezni” kell, és a rendezés legfőbb módja a kitelepítés lehet. Májusban a kormány képviselői kb. 200 000 német kitelepítésének engedélyezését kérték a szovjet megszállási zónába, ebbe azonban a szovjet fél nem ment bele.²⁶

A földreform egyértelműen hátrányosan érintette a magyarországi német lakosságot, illetve az annak nyomán végrehajtott telepítések is azt vetítették előre, hogy Magyarország nagyszámú német kitelepítését tervezi. A kormány 1945. május 10-én rendeletével felállította a Népgondozó Hivatalt, amelynek egyik feladata a németek kitelepítésének előkészítése volt.²⁷ Május 14-én pártközi értekezlet, majd május 18-án a kormány tárgyalta a kérdésről, és a SZEB-en keresztül jegyzéket intézett a győztes hatalmakhoz, kérve, hogy 200-250 000 „fasiszta” németet kitelepíthessen.²⁸

Tényleges intézkedésekkel azonban valóban meg kellett várni a szövetséges döntést, amelyet egyébként a magyar diplomácia eszközeihez mérten folyamatosan szorgalmazott. A nemzetközi szintén történt döntések tehát erősen befolyásolták a magyarországi németek sorsát, de a kérdésben egyébként konszenzus állt fenn a magyar politikai elit döntő részében.

A potsdami konferencia után szinte azonnal, már augusztus 9-én utasítást adott a SZEB a magyar kormánynak 400-500 000 magyarországi német

²³ Štefan Šutaj: A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere. In Molnár Imre – Szarka László (szerk.): *Ottthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007. 82.

²⁴ Fehér István: A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi és hazai összefüggései. In Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgy két évszázada*. Bonyhád, Völgyégi Múzeum, 1991. 48.

²⁵ Zinner (2004): i. m. 21.

²⁶ Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1993. 35.

²⁷ Zinner (2004): i. m. 38.

²⁸ Romsics (2006): i. m. 128.

kitelepítésének előkészítésére.²⁹ Az elvárt létszám meglepte, pontosabban lehetetlen feladat elé állította a magyar kormányt, az 1941-es népszavazás szerint ugyanis a mai országterületen 480 000 német anyanyelvű lakos élt, de közülük csak mintegy 300 000 vallotta magát német nemzetiségűnek is.³⁰ 1945-ben még kevesebben lehettek, részben a háborús veszteségek miatt, de tízezres nagyságrendben voltak magyarországi németek hadifogságban, illetve kényszermunkán a Szovjetunióban. Nehezen becsülhető meg a magyarországi harci cselekmények közben elhunyt magyarországi németek száma, illetve arról sincs pontos adat, hogy hányan menekültek a front elől Ausztriába, majd Németországba.

A kitelepítendőök nagy számára azonban volt egy kézenfekvő magyarázat, nagyjából ennyi magyart készültek elűzni Csehszlovákiából,³¹ a csehszlovák diplomácia minden lehetséges alkalommal felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarország képes fél millió felvidéki magyart letelepíteni, ehhez „csak” a németek Németországba telepítést kell megoldani.³² Másrészt fél millió német kitelepítését emlegető szovjet katonai vezetők az 1941-es népszámlálás statisztikájára támaszkodtak, amely szerint Magyarországon 532 868 német nemzetiségű személy élt. Ez a szám azonban az 1941-es, jelentősen nagyobb országterületre vonatkozott. Azt a feltételezést, hogy azért vehették alapul ezt a számot, mert Magyarország végleges határai ekkor még nem voltak ismertek, tévesnek tartom³³ – a fegyverszüneti egyezmény értelmében ugyanis Magyarországnak vissza kellett vonnia csapatait, tisztviselőit a trianoni határok mögé, és ugyan békeszerződés valóban nem volt még 1945 őszén, de komoly szándék sem a trianoni határok megváltoztatására a szövetségesek részéről.

A potsdami zárónyilatkozat a fentiek szerint nem volt a nemzetközi jog forrása, így kötelezettséget sem teremthetett, Magyarország számára lehetőséget adott a kitelepítési tervek megvalósítására, amelyeket a magyar politikai elit is támogatott.

A németek kitelepítésére nemzetközi jogi norma ezt követően sem született, a kitelepítendőök körével a szövetségesek nem foglalkoztak, csak azok számával, illetve a kiszállítások ütemezésével. Magának a kitelepítésnek a végrehajtásáról, annak technikai folyamatáról diplomáciai jegyzékváltások, illetve kétoldalú tárgyalások során születtek döntések.

²⁹ Fehér (1991): i. m. 49.

³⁰ Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth, 1988. 91.

³¹ Fehér (1991): i. m. 49.

³² Borsody (1981): i. m. 104.

³³ Vö. Heinz Ervin – Lakatos Miklós: A magyarországi németek kitelepítéséhez használt névjegyzékek összeállításának körülményei. *Demográfia*, 45. (2002), 1. 119.

Kitelepítés az amerikai megszállási zónába

A németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács (*Alliierten Kontrollrat*) 1945. november 20-án hozott döntést a magyarországi németek kitelepítésének megkezdéséről az amerikai megszállási zónába.³⁴ Ez a mai Németország Bajorország és Hessen tartományainak egészét, valamint a mai Baden-Württemberg tartomány északkeleti felét jelentette. A döntés értelmében mintegy félmillió magyarországi német fogadására készültek fel, a szövetségesek és a magyar kormány tervei közötti jelentős eltérés megmaradt, a Belügyminisztérium kimutatása nagyjából 300 000 kitelepíthető személyről számolt be.³⁵

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság november 28-án tárgyalta a kérdésről, Vorosilov marsall ismertette a Szövetséges Ellenőrző Tanács döntését, illetve annak ütemtervét, amely szerint a kitelepítést 1945. decemberében kellett volna megkezdeni.³⁶ Tildy Zoltán miniszterelnököt november 30-án tájékoztatták a döntésről, és felszólították a magyar kormányt, hogy a végrehajtást tervezze meg. A részletek szabályozása – kit, milyen feltétel alapján, milyen eljárás után telepítenek ki – a magyar kormányra és így a magyar jogra volt bízva.³⁷

A Külügyminisztérium másnap a szövetséges hatalmak budapesti képviselőihez fordult diplomáciai jegyzékben, amely szerint nagyjából 200 000 kitelepítendő német van Magyarországon.³⁸ Nemcsak a kitelepítendő magyarországi németek létszámáról nem volt egyetértés, hanem a kiszállítandókkal kapcsolatban támasztott elvárások is arra utaltak, hogy különösen a nyugati szövetségesek elemi szinten sem voltak tisztában a svábság szociális, társadalmi, foglalkozási helyzetével. A SZEB december 10-ei ülésén például az USA-t képviselő Key tábornok közölte, hogy az amerikaiak elsősorban építőmunkások érkezését várják.³⁹ Ez, tekintve a lerombolt Németországot, érthető kérés volt, de a valamivel jobban tájékozott Vorosilov közölte, hogy a kitelepítendő németek nagy része mezőgazdasággal foglalkozik.⁴⁰

Ekkor szabtak először a szövetségesek konkrét feltételeket: az érintettek végül 100 kg csomagot vihetek magukkal, benne az útra szükséges élelmiszerrel, hátrahagyott ingatlanjaikat és ingóságait a magyar kormány kártalanítás nélkül vehette át. Key tábornok levele az amerikai zónába történő telepítés feltételéről

³⁴ Seewann Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. Band 2. 1860 bis 2006. Marburg, Herder Institut, 2012. 347.

³⁵ Balogh (1988): i. m. 91.

³⁶ Balogh (1988): i. m. 91.

³⁷ Tóth (1993): i. m. 41.

³⁸ Balogh (1988): i. m. 92.

³⁹ Balogh (1988): i. m. 94.

⁴⁰ Zinner (2004): i. m. 72.

december 11-én jutott el Tildy miniszterelnökhöz,⁴¹ 300–400 000 kitelepítettet említve, a SZEB pedig december 20-án szólította fel a kormányt, hogy küldje ki képviselőit Frankfurtba és Berlinbe (az amerikai megszálló hatóságok székhelye a szintén megszállási zónákra osztott Berlin amerikai szektora volt).⁴² Formális, nemzetközi jogi norma ekkor sem született a kitelepítések végrehajtásáról, annak részletes szabályairól.

Ezt követően került sor a 12.330/1945. M.E. rendelet, az úgynevezett kitelepítési rendelet megalkotására, amely gyakorlatilag az összes, magát 1941-ben német nemzetiségűnek és/vagy német anyanyelvűnek valló sváb kitelepítését irányozta elő. Az első szerelvény végül 1946. január 19-én, Budaörsről indult, Németországba érkezve a nürnbergi pályaudvaron fogadta az érkezőket az amerikai katonai kormányzó helyettese, Lucius D. Clay tábornok, aki megdöbben, hogy megfelelő ellátmány nélkül indították útnak őket.⁴³

A kitelepítések első hulláma ezzel elkezdődött, először Budapest környékéről, később a nyugati megyékből is, április 23-án 41 500 kitelepítetttről számolt be a SZEB. Az amerikai fél lassítani igyekezett a folyamatot, mert az érkezők elhelyezése és ellátása komoly gondot okozott.⁴⁴ 1946 elején Németország romokban hevert, és több millió menekült, illetve áttelepített elhelyezéséről kellett gondoskodni. Márciustól havi 20–35 szerelvény érkezett az amerikai zónába, az áttelepítettek fogadására kijelölt gyűjtőtáborok megteltek, további elhelyezésük konfliktusokat okozott a lakossággal, mert a közellátási helyzet sok tekintetben rosszabb volt, mint a háború alatt.⁴⁵ Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az eredeti ütemezés nem tartható, augusztusig nem lehet 300 000 (főleg nem félmillió) magyarországi németet kitelepíteni. Az előkészületek közben erre megtörténtek, készen voltak a kitelepítési listák, az érintetteket sok esetben kiköltöztették házaikból, és azokat kiutalták másoknak.

1946. június 4-én az amerikai megszálló hatóságok beszüntették a kitelepítettek fogadását, kifogásolva, hogy a kitelepítésre nem megfelelő módon kerül sor, illetve hivatkoztak a máshonnan érkezett menekültek, illetve kitelepítettek elhelyezési nehézségeire.⁴⁶ 1946. július 9-én Wems tábornok levélben tájékoztatta a magyarországi SZEB helyettes vezetőjét, Szviridov altábornagyot, hogy milyen feltételekkel folytatódhat a kitelepítés: az érintetteket megfelelő időben értesíteni kell, időt kell nekik adni a szükséges felszerelési tárgyak, közte bútorok, mesterség gyakorlásához szükséges tárgyak, háztartási és gazdasági felszerelés

⁴¹ Tóth (1993): i. m. 42.

⁴² Balogh (1988): i. m. 95–96.

⁴³ Seewann (2012): i. m. 347–348.

⁴⁴ Balogh (1988): i. m. 98.

⁴⁵ Tóth (1993): i. m. 139.

⁴⁶ Seewann (2012): i. m. 348.

összecsomagolására. Minden kitelepítettnek rendelkeznie kellett továbbá alapvető felszereléssel, megfelelő ruházattal és takaróval (még azt is elvárta az amerikai megszálló hatóság, hogy mindenkinek legyen törölközője és három zsebkendője), aki ezt saját maga valamilyen okból nem tudta biztosítani, azt a magyar hatóságoknak kötelessége volt ellátni. Biztosítékot vártak továbbá az amerikaiak arra, hogy a csomagokat őrizni fogják, illetve hogy családtagokat nem szakítanak el egymástól a kitelepítés, illetve a bevagonírozás során.⁴⁷

Az első formális jogi dokumentum ezt követően született, 1946. augusztus 22-én (más forrás szerint szeptember 1-jén) a magyar kormány és az amerikai katonai kormányzat 19 pontos, jegyzékváltás útján létrejött megállapodásban rögzítette a kitelepítés folytatásának feltételeit, a júliusban ismertetetteken túl minden kitelepítettnek rendelkeznie kellett 500 birodalmi német márka készpénzzel.⁴⁸ Az amerikai fél elvárta továbbá, hogy a magyar kormány ismételten nyilatkozatban erősítse meg, hogy a potsdami megállapodás értelmében nem kötelezettsége, csak lehetősége van a német lakosság kitelepítésére. Ennek a követelésnek a kormány az MTI útján augusztus 29-én eleget is tett, egyben bejelentette a kitelepítések folytatását.⁴⁹ Az amerikai katonai kormányzat 1946. szeptember 1. és 1947. április 1. között 90 000 magyarországi német felvételét vállalta. A jegyzékben foglaltakat azonban egyik fél sem teljesítette, magyar részről az 500 birodalmi márka biztosítása gondot okozott, a megfelelő értesítés sem mindig történt meg, az amerikai hatóságok pedig november végéig kevesebb mint 25 000 (24 789) főt vettek át. November végén a kitelepítés az amerikai zónába leállt, és később sem indult újra.⁵⁰ A Népgyondozó Hivatal adatai szerint 135 655 magyarországi németet szállítottak az amerikai megszállási zónába, az amerikai katonai kormányzat 170 000 Magyarországról érkezett személyt tartott nyilván, de ebben a háború végén menekültek, illetve az evakuációs parancsot teljesítők is benne voltak.⁵¹

1947. március 20-án a magyar kormány a SZEK-től további 190 000 magyarországi német kitelepítésének engedélyezését kérte – ezt azonban megtagadták az amerikaiak.⁵² 1947. május 19-én az amerikai megszálló erők parancsnoksága hivatalosan is közölte, hogy nem fogad több magyarországi német kitelepítettet.

Jogi szempontból a folyamat ezen része is nehezen elemezhető, diplomáciai jegyzékváltások, levelezések folytak, valóban nemzetközi jogi alapot az 1946.

⁴⁷ Tóth (1993): i. m. 139.

⁴⁸ Balogh (1988): i. m. 100.

⁴⁹ Tóth (1993): i. m. 142.

⁵⁰ Seewann (2012): i. m. 348.

⁵¹ Balogh (1988): i. m. 101.

⁵² Seewann (2012): i. m. 349.

augusztusában megkötött megállapodás jelentett – de kitelepítettek többsége még annak aláírása előtt Németországba érkezett. A korábbi nemzetközi szintű döntésekhez képest újdonságot jelentett, hogy az amerikai katonai kormányzat feltételeket támasztott, az intézkedések végrehajtásának módjáról – megfelelő értesítést, a kitelepítés okának megjelölését, illetve megfelelő felszerelést és ellátást várt el.

Kitelepítés a szovjet megszállási zónába

1947 tavaszán világos lett, hogy az amerikai megszállási zónába további kitelepítés nem lehetséges, a másik két nyugati szövetséges eleve elzárkózott magyarországi németek felvételétől. Már májusban, még a hivatalos amerikai tájékoztatás előtt a magyar kormány a Szovjetunióhoz fordult annak érdekében, hogy a kitelepítést a szovjet megszállási zónába folytathassák – a csehszlovák–magyar lakosságcsere során Csehszlovákiából áttelepítettek elhelyezéséhez szükség volt a svábok ingatlanjaira, a már kitelepített 130 000 fő javait a földreform és a belső telepítések során már kiosztották, annak csak kis része volt erre a célra igénybe vehető.⁵³

Hivatalosan 1947. június 11-én kérte a magyar kormány diplomáciai jegyzékben a SZEB-től a magyarországi németek szovjet megszállási zónába való telepítésének engedélyezését. A szovjet kormány július 17-én kelt válaszejegyzékében járult hozzá összesen 50 000 magyarországi német felvételéhez a szovjet megszállási zónában. Az első szerelvény 1947. augusztus 19-én indult útnak, csak augusztus során 8846 személyt telepítettek át a szovjet zónába.⁵⁴ A kitelepítések egészen 1948. június 15-éig folytatódtak. A későbbi Német Demokratikus Köztársaság területére, elsősorban annak déli részére, a mai Szászország és kisebb részben Thüringia tartományokba telepítették le a Magyarországról kitelepített svábokat.⁵⁵ Létszámukról nincsen pontos információ, sokszor a jegyzékváltásban említett 50 000 fős létszámot tekintik irányadónak,⁵⁶ de van olyan adat, amely szerint ennél több, mintegy 54 000 magyarországi német került a szovjet zónába.⁵⁷

⁵³ Tóth (1993): i. m. 173–175.

⁵⁴ Balogh (1988): i. m. 102.

⁵⁵ Matthias Beer: Deutsche aus Ungarn in West- und Ostdeutschland. Eingliederung der Flüchtlinge und Vertriebenen unter den Bedingungen unterschiedlicher Gesellschaftssysteme. In Gerhard Seewann (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995*. München, Oldenbourg, 1997. 131.

⁵⁶ Sparwasser (2013): i. m. 186.

⁵⁷ Balogh (1988): i. m. 102.

Más források 35 000 és 50 000 fő közé teszik a későbbi NDK-ba telepítettek létszámát.⁵⁸

A szovjet zónába történt telepítés egyetlen diplomáciai jegyzékváltás nyomán történt meg, ez azonban semmilyen feltételt nem rögzített, csak az áttelepítendő létszámát. A szovjetek nem támasztottak különösebb feltételeket, ellentétben a fent bemutatott amerikai követelésekkel. Összesen 33 transzport érkezett a szovjet zónába, nagy része Pírnába, az ottani átmeneti táborba (összesen 26), a többi Holyerswerdaba és Prossenbe.⁵⁹ A szovjet megszálló hatóságok nem letelepítendő menekültet, hanem rendelkezésre álló munkaerőt láttak az érkezett kitelepítettekben, tekintet nélkül arra, hogy alkalmasak voltak-e az adott munkára. A kitelepítettek, elűzöttek és menekültek elhelyezése a szovjet zónában sem volt egyszerű, összesen 4,3 millió fő elhelyezéséről kellett gondoskodni a háború végétől 1949-ig.⁶⁰

A szovjet zónába kitelepített magyarországi németek sorsa a téma egyik kevésbé kutatott területe. Az oda kiszállítottak jelentős része rövid időn belül távozott, sokan közülük Németország nyugati részébe, illetve nagyobb számban voltak köztük olyanok, akik visszaszöktek Magyarországra. A Német Demokratikus Köztársaság megalakulásakor már csak 10 000 egykor Magyarországról kitelepített német élt az országban.⁶¹ Ez akármelyik kitelepítési adatot is fogadjuk el hitelesnek, csak ötöde, illetve harmada az odatelepítetteknek.

A szovjet zónába történt telepítés nemzetközi jogilag ugyanolyan szabályozatlan volt, mint az amerikai megszállási zónába történt, informális megállapodások, illetve egyetlen diplomáciai jegyzékváltás alapján történt. Ellentétben az amerikai katonai kormányzattal, a szovjet megszálló hatóságok semmilyen felételt nem támasztottak a kitelepítés lefolytatásával kapcsolatban.

Összegzés

A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi jogi szabályozása erősen hiányos volt, különösen annak fényében, hogy annak végrehajtása a fentiek szerint igen erősen összefüggött a nemzetközi környezet teremtette körülményekkel,

⁵⁸ Seewann (2012): i. m. 349.

⁵⁹ Rutsch Nóra: Die Vertreibung von Ungarndeutschen und ihre Integration in der sowjetische besetzten Zone. In Mariana Hausleitner (szerk.): *Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1941–1953*. München, IKGS, 2008. 125.

⁶⁰ Sparwasser (2013): i. m. 188.

⁶¹ Füzes Miklós: *Valami Magyarországon maradt. Etwas blieb daheim in Ungarn. A kitelepített magyarországi németek beilleszkedése Németországban. Eingliederung der vertriebenen Ungarndeutschen in Deutschland*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1999. 92.

elsősorban a Németországot megszálló szövetségesek szándékaival, akiknek a kitelepítetteket el kellett helyezniük, másodsorban a közben kezdődő cseh-szlovák–magyar lakosságcserével is.

A gyakran a kitelepítés nemzetközi alapidokumentumának tekintett potsdami megállapodás nem tekinthető nemzetközi szerződésnek, és a kitelepítés lehetőségének tényén kívül annak „rendezett és humánus” voltát rögzíti. A későbbi magyar kommunikációval ellentétben nem teremtett kötelezettséget Magyarország számára a magyarországi németek kitelepítésére.

Később informális vagy diplomáciai eszközökkel történt a nemzetközi szintű egyeztetés, az amerikai megszállási zóna esetén nem is az amerikai kormánnyal, hanem a megszálló hatóságokkal, a Szovjetunió esetén közvetlenül, sok esetben a SZEK részvételével a folyamatban. Valóban nemzetközi jogi szabályozást az amerikai megszálló hatóságokkal 1946 augusztusában kötött megállapodás jelentett, amely részletes feltételeket és szabályrendszert állapított meg. A szovjet zónába való telepítést diplomáciai jegyzékváltás előzte meg 1947-ben, de az amerikai katonai kormányzattal szemben a szovjet megszálló hatóságok nem támasztottak semmilyen feltételt, az érkező kitelepítetteket elsősorban azonnal bevezethető munkaerőnek tartották, ellátásukra, elhelyezésükre nem fordítottak nagy gondot.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a magyarországi németek kitelepítése ugyan nemzetközileg erősen beágyazott folyamat volt, de annak részletes szabályait a nemzetközi jog nem határozta meg, a telepítés lehetőségéről nemzetközi szinten döntöttek, többnyire informálisan, nem nemzetközi jogi jogforrásba ágyazott módon. A kitelepítés tényleges feltételeit, a lebonyolítás módját, az eljárási szabályokat azonban a magyar belső jog határozta meg.

Irodalomjegyzék

- Az 1941. évi népszámlálás. *3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret*. Budapest, KSH, 1983.
- Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth, 1988.
- Bank Barbara – Öze Sándor: *A „német ügy”. a Volksbundtól Tiszalökhöz*. Budapest, Magyarország Németek Országos Szövetsége, 2005.
- Beer, Matthias: Deutsche aus Ungarn in West- und Ostdeutschland. Eingliederung der Flüchtlinge und Vertriebenen unter den Bedingungen unterschiedlicher Gesellschaftssysteme. In Gerhard Seewann (szerk.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995*. München, Oldenbourg, 1997. 127–146.
- Biewer, Gisela (szerk.): *Dokumente zur Deutschlandpolitik*. II. sorozat, 1. kötet. *Die Konferenz von Potsdam*. Frankfurt am Main, Bundesministerium des Inneren, 1992. 979–982.
- Borsody István: Potsdam és a magyarországi németek kitelepítése. *Új Látóhatár*, 32. (1981), 1. 103–106.
- Fehér István: A magyarországi németek kitelepítésének nemzetközi és hazai összefüggései. In Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgy két évszázada*. Bonyhád, Völgyégi Múzeum, 1991. 45–52.
- Fiedler, Wilfried: Die völkerrechtlichen Präcedenzwirkungen des Potsdamer Abkommens für die Entwicklung des allgemeinen Völkerrechts. In Heiner Timmermann (szerk.): *Potsdam 1945. „Konzept, Taktik, Irrtum?”*. Berlin, Duncker & Humblot, 1997. 293–303.
- Füzes Miklós: *Valami Magyarországon maradt. Etwas blieb daheim in Ungarn. A kitelepített magyarországi németek beilleszkedése Németországban. Eingliederung der vertriebenen Ungarndeutschen in Deutschland*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1999.
- Heinz Ervin – Lakatos Miklós: A magyarországi németek kitelepítéséhez használt névjegyzékek összeállításának körülményei. *Demográfia*, 45. (2002), 1. 113–132.
- Kugler József: A felvidéki magyarok magyarországi letelepítése. In Molnár Imre – Szarka László (szerk.): *Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007. 114–126.
- Marchut Réka: Potsdam – kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések. In Erdődy Gábor (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK, 2011.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006.
- Rutsch, Nóra: Die Vertreibung von Ungarndeutschen und ihre Integration in der sowjetische besetzten Zone. In Mariana Hausleitner (szerk.): *Vom Faschismus zum Stalinismus. Deutsche und andere Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1941–1953*. München, IKGS, 2008.
- Seewann, Gerhard: A németek Kelet-Európából való elűzésének tipológiai sajátosságai. In Lengvári István – Vonyó József (szerk.): *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára*. Pécs, Magyar Történelmi Társulat, 2003. 343–353.
- Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. Band 2. 1860 bis 2006. Marburg, Herder Institut, 2012. 121–135.
- Sparwasser, Sebastian: Ungarndeutsche „Umsiedler in der Sowjetisch Besetzten Zone und die Heimkehr. In Enikő Dác (szerk.): *Minderheitenfragen in Ungarn und in den Nachbarländern im 20. und 21. Jahrhundert*. Wiesbaden, Nomos, 2013. 181–196. Online: <https://doi.org/10.5771/9783845249438-181>
- Šutaj, Štefan: A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere. In Molnár Imre – Szarka László (szerk.): *Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. Komárom, MTA Kisebbségkutató Intézet – Kecskés László Társaság, 2007. 81–91.

- Szanakojev, S. P. – Cibulevskij, B. L. (szerk.): *Teberán, Jalta, Potsdam*. Budapest, Kossuth, 1972.
- Tilkovszki Loránd: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből. 1919–1989*. Budapest, Kossuth, 1989.
- Tilkovszky Loránt: Az áttelepítés kérdése és a hűségmozgalom Dél-Tirolban és a Dunántúlon. In Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgyesség két évszázada*. Bonyhád, Völgyességi Múzeum, 1991.
- Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1993.
- Veiter, Theodor: Potsdamer Abkommen und Vertreibung. In Boris Meissner – Theodor Veiter (szerk.): *Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage. Berliner Deklaration und Sonderfragen*. Wien, Wilhelm Braumüller Universitätsbuchhandlung, 1987. 55–76.
- Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004.